

Срђан ВУКАДИНОВИЋ*

ЕКОНОМСКА И ПОЛИТИЧКА СТРУКТУРА ЦРНОГОРСКОГ ДРУШТВА ЗА ВРИЈЕМЕ НИКОЛЕ I ПЕТРОВИЋА

1. – УВОД

Разматрање економске и политичке структуре, односно подструктуре друштва је значајно из разлога што ови сегменти, у великој мјери, конституишу модел друштвеног понашања у одређеном реалитету. Сви остали подструктурни сегменти – као што су: културни, организациони, психолошки, социо-професионални, и други – условљени су егзистирањем ове двије подструктуре. О развоју различитих подструктура друштва можемо говорити тек по конституисању економских и политичких системско-структурних обиљежја. Различите међуодnose у друштву између појединих структурних елемената (појединци, институције и установе) анализирамо кроз економску и политичку основу. Још већи је значај ових подструктура ако се њихово разматрање посматра у контексту друштвених околности које указују да, када је ријеч о одређеном просторном амбијенту, не можемо говорити о обиљежјима конституисаног друштва у социолошком смислу. Такав реалитет је и Црна Гора све до краја првих десетак година друге половине XIX вијека. Племенска организација са свим специфичностима патријархалног начина живота је оно што карактерише Црну Гору прије доласка Николе Петровића на црногорски пријесто, 1860. године. Свијест битисања у племенској заједници у Црној Гори своје структурне координате завршава на значају за заједницу само припадника сопствене племенско-братственничке групације. Пошто одређење друштва поред територије, народа, власти, задовољења потреба, заједничког процеса радних активности, културних и идентитетских обиљежја обухвата и свијест о друштву као заједници свих појединаца који живе на одређеној територији и који су повезани про-

* Доктор социологије, доцент на Филозофском факултету у Никшићу.

цесом рада и задовољења потреба, а не само племенских и братственичких сродника, то до 60-их и 70-их година XX вијека не можемо говорити о црногорском друштву као социолошки формираном будући да представа о заједници и повезаности свих појединаца који га конституишу нема у довољној мјери. Овдје се наглашава да таквих представа свијести нема довољно, јер у неким друштвеним условима као што је била одбрана од спољњег непријатеља такво стање друштвене свијести је присутно. Дио свијести који је конституисао другу, унутрашњу, страну црногорског друштва није постојао и он се временом почиње формирати. Развијање економске подструктуре друштва доводи до економског диференцирања, а економско разврставање ствара интересна разилажења која за последицу имају конституисање политичке подструктуре. Кулминацију развоја економске подструктуре крајем XIX и почетком XX вијека у Црној Гори представљају робно-новчани односи који посебан одраз у политичкој подструктури имају у политичким струјањима и касније конституисаним политичким странкама. Посебан отпор развоју економске и политичке подструктуре пружају носиоци братственичко-племенске структурне организације. Али, управо развојем економских и политичких структурних сегмената превазилазе се такви отпори и чине настојања ка стварању стања свијести о црногорском друштву као заједници свих припадника који живе на подручјима која су припала Црној Гори и тзв. „малим проширењем” у периоду од 1796-1858. године,¹ као и она која су јој припала тзв. „великим проширењем” послеје

¹ У раздобљу до 1796. године Црна Гора заузима територију од 1.500 km² која обухвата четири нахије: Катунску, Ријечку, Љешанску и Црмничку. У периоду од 1796. до 1858. године имамо тзв. „Мало проширење” Црне Горе јер јој 1796. године прилазе Бјелопавлићи и Пипери, а 1820. године Ровца и Морача. Један дио Куча је пришао Црној Гори 1831. године, а у раздобљу „малог проширења” Црна Гора заузима површину од 3.000 km². „Велико проширење” је послеје Граховске битке (1858. година), када Црна Гора обухвата територију од 4.400 km². Црна Гора се тада проширила на Граховски крај, Рудине, дио Дробњака, Жупу Никшићку и дио Васојевића (Горњи Васојевићи – Лијева Ријека). Послеје Берлинског конгреса (1878. г.) Црна Гора је добила градове: Бар, Улцињ, Подгорицу, Спуж, Никшић, Колашин и Андријевицу. Након разграничења, 1881. године, Црној Гори припадају и: Бањани, Језера и Шаранци, а површина коју обухвата је 9.475 km². Нове територије Црна Гора добија послеје Балканских ратова (1913. г.) када заузима површину од 14.443 km², а припојени су јој цијели Васојевићи и градови: Пљевља, Мојковац, Бијело Поље, Беране, Ђаковица и Пећ, све до Бијелог Дрима. Тада је исправљана и граница према Тузима (Дечић). Црна Гора са овим територијама, 1918. године, улази у састав Краљевине СХС. (Види: Миомир Дашић, *Територијално ширење Црне Горе*, „Историјски записи”, Титоград, 1987, 1.) година 1918. је посљедна у временском обухвату којим се бави овај рад, због чега нијесу поменути каснији територијални обухвати Црне Горе.

Граховске битке 1858. године. Исто се односи и на подручја која Црној Гори припадају послје Берлинског конгреса 1878. године, као и послје Балканских ратова (1913. година).

Упоредо са развојем економске и политичке подструктуре ствара се и јака државна власт, што све утиче на слабење хијерархијског разврставања у чијој је основи племенско-братственичка припадност, а све више јача диференцирање на основу економско-интересне и политичко-припадносне оријентације како појединачно тако и друштвених група.

2. – ЕКОНОМСКА ПОДСТРУКТУРА ДРУШТВА

Период владавине књаза и краља Николе Петровића може се подијелити на два раздобља, од којих је једно од 1860. године до Берлинског конгреса, а друго послје 1878. до 1914. године. Значајнији привредно-економски напредак у Црној Гори је остварен у раздобљу од 1878. до Првог свјетског рата.

Крај XIX вијека је раздобље када економска подструктура Црне Горе почиње да се развија. Узроци економске заосталости су били вишеструки. Ситни посједи, непостојање подјеле рада, слаби развој комуникација и градова, мале производне снаге и неповољне историјске околности су чиниоци који су утицали на заостајање достигнутог нивоа економске подструктуре.

Ситни посједи сведени на оквир затворене кућне привреде били су једна од кочница привредног развоја. Производња је сведена на задовољавање кућних потреба, а тржиште није ни постојало. Крајем XIX вијека приватна својина има све већу улогу у својинским односима, а са развојем овог облика права посједовања развијају се робно-новчани односи и заживљава унутрашње тржиште.

У раздобљу од 1862. па до 1878. године Никола Петровић настоји да Црну Гору приближи европским токовима када су у питању неки развојни сегменти економске подструктуре. Један од основних прилагођавајућих стандарда представљало је цијепање процеса рада сходно друштвеним кретањима подјеле ове дјелатности који много раније постају доминантни у европским реалитетима. Црна Гора је до тада била земља пољопривредника и ратника без јаснијег разграничења ове прве дјелатности. Будући да прва подјела рада у историји представља подјелу на земљорадњу и сточарство, то је послје 1878. године и Берлинског конгреса у циљу стварања повољнијих економских услова живота дшло до раздвајања ове двије дјелатности. Посебне мјере су у Црној Гори предузимане за развој земљорадње, иако је много више становништва (90%) живјело од сточарства. Будући да су обрадиве површине биле просторно веома мале, то су становници Црне Горе били принуђени да од кршевитих и неприступалних предјела праве земљане површине с којих ће добити одређене производе. Послје 1878. године добијене су и нове земљишне површине. Највећи приноси од земљорадње били су у кромпиру и кукурузу. Ове двије намирнице су основ-

не у становништва. Због тога, када у контексту економске подструктуре у Црној Гори говоримо о квалитету живота, односно о исхрани као једном веома битном показатељу ове димензије стратифицираности друштва, можемо рећи да је она квантитативно имала неке вриједносне тенденције, али у квалитативном смислу није. Међутим, производи са земљаних површина, као рецимо кукуруз, нијесу могли да подмире потребе становништва при крају XIX вијека, па је ова житарица увожена из Русије. У структури показатеља квалитета живота у Црној Гори када је ријеч о елементу исхране значајнији је удјел сточарства него земљорадње. Намирнице сточног поријекла су у квалитативном смислу имале поједине вриједносне показатеље који су указивали на одређени достигнути ниво квалитета живота. Међутим, и код овога елемента квалитета живота квантитативни показатељи нијесу били на завидном нивоу, па је Никола Петровић предузимао одређене мјере за повећање сточног фонда који је у најтежим условима живота Црне Горе представљао основу за исхрану. Вођено је рачуна о побољшању услова за развој сточног фонда, а један број појединаца је образован за занимања у области развоја и унапређења сточарства. У циљу поспјешивања и земљорадње и сточарства, као два потпуно одвојена сегмента друштвене подјеле рада, у односу на традиционално друштво, формирано је Одјељење народне привреде при Министарству унутрашњих дјела. Одвајањем земљорадње и сточарства као посебних области пољопривреде Црне Горе губи обиљежја традиционалног друштва, и добија обриси модерности који су када је у питању друштвени феномен подјеле рада једно од првих специфичности ступања на историјску позорницу модерних друштава. Подјела рада на различите видове или врсте рада изазива и подјелу друштва на одређена занимања, професије, групе сродних занимања, па и даље од тога – на друштвене слојеве, класе, касте, сталече и друге облике груписања.

Послије друштвене подјеле рада обиљежја развоја економске подструктуре и модерности црногорског друштва, будући да тада о друштву можемо говорити јер је присутно самоодређење или самосвијест од јединствености и припадности свих црногорских простора и становника реалитету који се зове Црна Гора, а не само припадности ужим територијама и племенско-братсвеничким сродницима, јесу она која се тичу изградње градова и комуникација. Умјесто раштрканости по ширим подручјима и само малог дијела који живи у градовима, људи долазе у урбана подручја и почињу се бавити дјелатностима које су карактеристичне за градски амбијент.

Процес урбанизације веома интензивно утиче на развој економске подструктуре друштва. Шири просторни реалитети у којима постоје развијени градови и формирано градско становништво имају развијено занатство и трговину, као и погодне саобраћајне комуникације. У урбаним срединама развија се и знатно интензивније политичко дјеловање и активност која утиче на конституисање политичке подструктуре друштва. У вријеме када Никола Петровић долази на пријесто Црна Гора нема правих градова. Због

тога се у Црној Гори знатно доцније дешава друга велика друштвена подјела рада на занатство и трговину, него у европским земљама. Да би производи земљорадника и сточара били присутни на тржишту потребни су трговци који ће прозводе пласирати на мјеста понуде и потражње. Тржиште се формира и развија у градовима. Речено је да прије Берлинског конгреса Црна Гора нема градова, а Цетиње као пријестоница, 1860. године, има свега 13 кућа.² По доласку на власт Никола I Петровић је настојао да поред проширења државне територије Црне Горе и активности на просвјетном и културном плану, оживи мале варошице, као што су тада били: Цетиње, Ријека Црнојевића и Вирпазар. Знајући да прикључак једне неразвијене и мале земље Европи и одвијање друштвених процеса који имају шири значај није могуће без интензивирања урбанизације и стварања градских насеља, Никола Петровић ангажује искусне архитекте, међу којима се истиче Јосип Шиловић Сладе који неуморно ради на подизању „првих модерних профаних здања”, прије свега, на Цетињу. Тако Цетиње са почетних десетак кућа 1860. четири године касније има 60, а 1872. године њихов број је порастао на 115 и око 500 становника, да би 1876. године имало већ око 200 кућа са око 1.000 становника.³ У томе раздобљу гради се и хотел Локанда као средиште градског живота и градских дешавања. Изградњом овог објекта почиње развој црногорске пријестонице и њена трансформација у малу варош. Други значајан објекат који се гради на Цетињу и са којим Црна Гора добија специфичности којима се може представити у „свјетлу осталих европских династа” је дворач књаза Николе чија је градња започела 1863. године, а завршена 1867. године. Дворач је, поред репрезента црногорске династије, иако је по раскоши био далеко испод стандарда европских дворова, био и мјесто гдје су се окупљали црногорски главари и са књазом Николом дискутовали о догађајима који су се десили у току године, о положају који заузима Црна Гора, о приликама које могу наступити по њу и другим важним и мање важним питањима.⁴

До 1878. године на Цетињу су подигнути Дјевојачки институт и болница „Данило I”. У томе раздобљу (1875) усвојен је урбанистички план за модернизацију града који је осмислио Симеон Гопчевић. Послије 1878. године на Цетињу се поред стамбене изградње подижу и инфраструктурни објекти, као што су водовод са Обзовице изграђен 1890. године по пројекту тршћанског инжењера Шивића или електрична централа подигнута 1910. године од тране браће Краус.⁵

² Перо Шоћ, *Прилози за културну историју Црне Горе*, Београд, 1940, стр. 16.

³ Павле Радусиновић, *Насеља старе Црне Горе*, САНУ, Београд, 1989, стр. 219.

⁴ Гавро Вуковић, *Мемоари*, „Обод”-Цетиње и „Побједа”-Титоград, 1985, стр. 360.

⁵ Душан Мартиновић, *Цетиње-монографија*, „Обод”, Цетиње, 1977, стр. 78.

Стварањем елементарних услова за живот значајно је подигнут ниво његовог квалитета становника Цетиња. Урбанизација је довела до тога да 1914. године Цетиње има 691 стамбену зграду, док је број становника нарастао на 6000.

Одлукама Берлинског конгреса Црној Гори су поред осталих припојени градови: Подгорица, Никшић, Бар и Улцињ, у којима је већ постојао развијен трговачки и занатски живот и дјелатности. Заправо, ови градови су били и највећи трговачки центри у Црној Гори јер се у њима налазиле 632 (63,8%) трговачке радње и занатске радионице, од укупно 991 колико их је било 1890. године.⁶

Развој градова је значајно утицао на унапређење економске и политичке подструктуре у Црној Гори, јер су конституисане нове социо-професионалне групације које чине трговци и занатлије. Они су конституисали посебне подгрупе или подслојеве будући да међу њима нијесу постојале непомирљиве супростављености. Њихове дјелатности у малом избору различитих занимања која су у црногорском друштву појединцима стајала на располагању биле су међусобно структурно повезане. Настале у процесу урбанизације чинили су у Црној Гори јединствен градски занатлијско-трговачки слој. Ова групација је имала велики значај и за развој комуникације и саобраћаја, јер су им дотадашњи простори егзистирања били преуски.

Поред мреже друмских путева, Никола I Петровић је посебно настојао да развије водени и жељезнички саобраћај како би успјешно привредни развој Црне Горе.

Путни правци су један од основних инфраструктурних сегмената који утичу на развој економске подструктуре и представљају витални интерес за опстанак државе и њено сврставање у ред цивилизованих државних заједница. Честе су биле оптужбе већине путника, „извањаца” или представника страних држава који су долазили у Црну Гору, на тешкоће приликом путовања неприступачним брдским стазама. Поједини аутори истичу да је „саобраћај никакав”, а по томе што су „путови још постопице” може се закључити да се дошло у Црну Гору, у земљу у којој се очигледно види недостатак саобраћаја и потпуна одвојеност од „осталог свијета” и која са таквим специфичностима личи на војнички шанац.⁷ Значај путних праваца је увиђао и кнањ Никола, прије свега као структурне специфичности за успостављање комуникације са европским земљама и осталим јужнословенским народима. Копнени путеви су били нарочито значајни и за „развој трговине на црногорским пазарима”, дјелатности која је била у зачетку и која је представљала прву основу економске подструктуре Црне Горе. Због недо-

⁶ Мирчета Ђуровић, *Трговачки капитал у Црној Гори*, Историјски институт Црне Горе, Цетиње, 1958, стр. 147.

⁷ Симо Шобајић, *Црногорци*, „Планети”, Београд, 1928, стр. 64.

статка путних праваца трговина се развијала у црногорским врлетним просторима у изузетно тешким условима. Тако је, упркос материјалним недаћама, на инсистирање Николе Петровића 70-их година XIX вијека почела поправка већ постојећих товарских путева који су доведени у боље стање и који су омогућавали сигурнији саобраћај. Први колски путни правац био је онај од Цетиња до Котора, чија је градња започела 1874. године и за који се може рећи да је утицао да Црна Гора „проживи новим животом”, а особито „од како је он проведен и разгранат и даље по унутрашњости Црне Горе”.⁸ Иначе, до 1878. године било је доста скептичних промишљања од стране самих Црногораца која су ишла у томе смјеру да не треба градити путеве из „тактичких разлога”, јер би се њима отворила могућност да непријатељ покори Црну Гору. Послије Берлинског конгреса ситуација са расположењем становништва око изградње путних праваца се знатно мијења, па се гради пут од Цетиња до Његуша који је 1884. године продужен до Котора. Поред овога, за вријеме Николе I Петровића изграђени су и путни правци: Цетиње – Ријека Црнојевића – Подгорица (завршен 1882. – 1890. г.), Бар – Вирпазар (1888), Подгорица – Даниловград – Никшић (1892), Цетиње – Иванова корита (1905), Никшић – Грахово (1905), Подгорица – Колашин – Андријевица, Бар – Улцињ и Никшић – Шавник – Тара.⁹ За вријеме владавине Николе I Петровића изграђено је преко 250 km путева који су имали завидан квалитета за ондашње услове. О каквом се квалитету изграђених путева ради најилустративније говори у својим записима (који су обављени 1982. године) Перо Шоћ, истичући да путеви који су прије Првог свјетског рата изграђени у Црној Гори „спадају међу најбоље путеве у држави (мисли се на државу СХС), чак су бољи и од оних у Словенији”.¹⁰

Пошто до 1878. године Црна Гора није имала излаз на море, могла се организовати само пловидба Скадарским Језером. До 1862. године књаз Никола је поклањао лађе појединим братствима у Црној Гори (цеклинским), јер их Црногорци нијесу могли слободно куповати, а онда је те године у договору са Јоханом Вацликом, црногорским конзулом у Скадру, издејствовао могућност слободне куповине лађе у Турској.¹¹ Водени саобраћај у Црној Гори до 1878. године може се свести на само два пароброда и на трговачке везе између Скадра и Ријеке Црнојевића, које су се остваривале уз помоћ турског пароброда.

⁸ Никола I Петровић, *Мемоари*, „Обод”, Цетиње, 1974, стр. 112.

⁹ Павле Радусиновић, *Насеља...*, стр. 34; Никола Петровић, *Педесет година на јресџолу*, Државна штампарија, Цетиње, 1910, стр. 237.

¹⁰ Перо Шоћ, *Црна Гора*, Државна штампарија, Београд, 1982, стр. 49.

¹¹ Динко Франетовић, *Хисџорија њоморсџива и рибарсџива Црне Горе*, „Обод” и Историјски институт Црне Горе, Титоград, 1960, стр. 80.

Добијањем Бара и Улциња са подручјем Бојане (14. 10. 1880) одлукама Берлинског конгреса створени су повољнији услови за развој рјечног, језерског и поморског саобраћаја, у унапређење трговине. Улога Николе I Петровића у развоју воденог саобраћаја је изузетна. Осим што је финансирао куповину нових пловила, шаље Црногорце у познате европске поморске и наутичке школе, уређују рад првих поморских служби и ступа у контакте са поморцима из Боке и Далмације. Појединци који се кроз одређене облике оспособљавају зачетке нове друштвене подгрупе.

Поред друмског и воденог саобраћаја за развој економске подструктуре реалитета посебни значај има и жељезнички саобраћај. Никола Петровић је приликом својих сусрета са страним државницима заговарао идеју изградње трансбалканске жељезнице од доњег Дунава до Јадранског мора. Међутим, од свих идеја за развој жељезничког саобраћаја остварила се она која се односила на изградњу пруге између Бара и Вирпазара у дужини од 43 km (1909. г.).

Развој градова и развој саобраћаја и комуникација за вријеме владавине Николе I Петровића знатно је унаприједио економску подструктуру црногорског друштва. Конституисање економско-структурног друштвеног битисања доводи до формирања различитих социо-професионалних група. Уз трговце и занатлије, који се јасније друштвено групно кристалишу са развојем црногорских градова, у токове економског живота се послје 1878. године укључује и главарски слој. Послје овог раздобља велики број главара се веома брзо обогатио и приграбио је велике површине земљишњих посједа. Тако је Марко Миљанов писао тадашњем министру унутрашњих дјела Машу Врбици да је земља у Зети „раздијељена главарима и људима који имају прилично и својих земаља”.¹² И сам Никола Петровић је приграбио огромне посједе. Видљиво је било да „ако се пропрати имовно стање појединих главара онда ће се запазити изразито правило да са положајем у државној власти расте и богатство главара”.¹³

Развој градова и саобраћаја је довео до живљих трговачких веза. Али таква ситуација је имала и негативне послједице по шире народне масе. Продор и акумулација трговачког капитала прави спрегу са зеленашким капиталом. Да би задовољили одређене потребе квалитета живота, сиромашни појединци су се морали задуживати код трговаца и зеленаша. И на тај начин велики број главара се обогатио. Тако на једној страни у хијерархији друштвеног груписања имамо зеленашки слој, а на другој главарско-трговачки.

Урбанизација, изградња путних саобраћајница, успостављање поморског, језерског и рјечног саобраћаја, замах трговине и постепени уплив страног капитала су специфичности привредног развоја и економске подструктуре црногорског друштва почетком XX вијека. У мозаик привредног

¹² Мирчета Ђуровић, *op. cit.*, стр. 123.

¹³ *Ibid.*, стр. 62-63.

развоја Црне Горе у поменутом раздобљу, за који немјерљиве заслуге има Никола I Петровић, како својим интересовањем тако и организационим и финансијским дјеловањем, уклапа се о појава првих индустријских предузећа. Почетак индустријализације доводи до даљег диференцирања црногорског друштва у погледу социјалног груписања, јер се стварају зачеци индустријског сталежа и радништва. Развој градова доводи до конституисања ситнобуржоаског слоја, који настоји да трговином ослободи стега и намета које диктирају представници главарско-трговачког слоја. Развој економске подструктуре црногорског друштва доводи до поларизације друштвено групног реалитета и супротстављености међу његовим конституентима. На једној страни имамо стари главарско-трговачки слој који настоји да задржи монополску позицију у економској подструктури црногорског друштва почетком XX вијека и ради задржавања својих привилегија све се више веже уз државну управу. На другој страни су припадници чисто трговачког и индустријског сталежа, као и припадници ситнобуржоаског слоја који настоји да развије конкурентно тржиште и пословање засновано на тим принципима. На трећој страни имамо гро народа који се све више пауперизује и из којег израстају припадници радништва. Економска подструктура друштва производи хијерархијско разврставање појединаца као припадника друштвених група, на чему се темеље и касније политичка струја која временом прерастају у политичка дјеловања.

3. – ПОЛИТИЧКА ПОДСТРУКТУРА ЦРНОГОРСКОГ ДРУШТВА

Дешавања у економској подструктури друштва одразила су се и имала утицаја на политичку подструктуру. Поред чисто трговачког и чисто занатског слоја, као и слоја индустријалаца, значајан подстицај развоју политичке културе као основу политичке подструктуре друштва дају слојеви ситне буржоазије и интелигенције коју конституишу просвјетни и културни дјелатници. Припадници ових групација су, насупротив трговачко-зеленашком слоју који се временом трансформише у државну бирократију, настојали да развију демократске институције у тадашњем друштвеном животу Црне Горе. Посебно је значајна била њихова дјелатност у циљу ограничавања апсолутистичке власти црногорског суверена.¹⁴ Временом у борби против апсолутистичког режима овим групацијама су се придруживали поједини главари и виђенији људи, као што је био војвода Шако Петровић. Испољена политизација црногорског друштва је обиљежје политичке подструктуре првих десетак година XX вијека. На унутрашњем плану политизацију детерминише стварање прве радничке организације Радничког савеза (1903),

¹⁴ Борисав Џуверовић, *Политизација црногорског друштва*, „Социологија”, Београд, 1970, 1, стр. 71-72.

као и формирање првих политичких странака. Конфронтација друштвених група јавља се не само у условима политизације на унутрашњем плану већ и када је ријеч о спољнополитичким питањима Црне Горе, која су се односила на промјену политичког курса Никола Петровића у смислу приближавања Аустрији и Италији, а удаљавање од Русије.

Развој политичке подструктуре црногорског друштва за вријеме владавине Николе I Петровића јавља се као резултат интензивирања привредног напретка, односно економске подструктуре друштва, као и одређених историјских фактора. Односи у политичкој подструктури у првим годинама XX вијека били су такви да су утицали на раслојавање до тада компактне друштвене структуре. Политичка струјања између субјеката политичког егзистирања продубљивала су унутрашње противурјечности, а подјела по политичким странкама у Црној Гори се дешава касније него у другим земљама.

4. – ЗАКЉУЧАК

Економска и политичка подструктура друштва су сегменти друштвене структуре који се протежу кроз неколико димензија стратификације друштва. Својим квантитативно-квалитативним обиљежјима утичу на материјални положај и друштвену моћ као битне димензије хијерархијског разврставања појединаца и група. Учешће у економској, односно политичкој подструктури одражава се и на степен друштвеног угледа који појединци уживају.

Стратифицираност црногорског друштва у периоду од 1860. до 1914, односно 1918. године, посматрано кроз економску и политичку подструктуру, детерминишу почеци економског развоја и политизације друштва. Оба ова друштвена феномена заживљавају у Црној Гори знатно касније него у земљама најближег окружења. Узрок томе је што је Црна Гора све до друге половине XIX вијека задржала стару племенску организацију са специфичностима патријархалног начина живота. Вјечита борба за слободу и независност Црне Горе утицала је да се у тим спољним сегментима не конституише друштвена свијест која ће имати доминантно поларизоване ставове о сродности само оних припадника који су повезани братственичко-племенским односима. Црна Гора се испољава, с једне стране, као јединствена цјелина у односу на спољашње непријатеље, а с друге стране унутрашња братственичко-племенска подијељеност била је препрека стварању централизоване државне организације. За вријеме владавине Николе I Петровића економска подструктура црногорског друштва увећала се у односу на претходна раздобља, и то поспјешивањем пољопривреде, отварањем неких индустријских погона изградњом основних путних праваца, развојем трговине и низом другим привредних активности. Политичку подструктуру друштва карактерише формирање првих политичких партија (Народна

странка и Права народна странка), да би доношењем Устава 1905. године Црна Гора ушла у ред модерних европских држава парламентаризма. Хијерархијски слијед друштвених група у Црној Гори за вријеме Николе Петровића чине: главарски слој, трговачки и занатски слој, индустријски сталеж, интелигенција, ситни буржоаски слој, „стари” главарско-трговачки слој и радништво које је у зачецима и које се јавља са формирањем Радничког савеза, као прве радничке организације.

ЛИТЕРАТУРА

- Џуверовић, Борисав, (1970) *Полијизација црногорског друштва*, „Социологија”, Београд, 1.
- Дашић, Миомир, (1987), *Територијално ширење Црне Горе*, „Историјски записи”, Подгорица, 1.
- Ђуровић, Мирчета, (1958), *Трговачки капитал у Црној Гори*, Историјски институт Црне Горе, Цетиње.
- Франетовић, Динко, (1960), *Историја поморства и рибарства Црне Горе*, „Обод”-Цетиње и Историјски институт Црне Горе Титоград.
- Маргиновић, Душан, (1977), *Цетиње*-монографија, „Обод”, Цетиње.
- Петровић, Никола, (1910), *Педесет година на јресџолу*, Државна штампарија, Цетиње.
- Петровић, Никола, (1974), *Мемоари*, „Обод”, Цетиње.
- Радусиновић, Павле, (1989), *Насеља старије Црне Горе*, САНУ, Београд.
- Шобајић, Симо, (1928), *Црногорци*, „Планети”, Београд.
- Шоћ, Перо, (1928), *Црна Гора*, државна штампарија, Београд.
- Шоћ, Перо, (1940), *Прилози за културну историју Црне Горе*, Београд.
- Вуковић, Гавро, (1985), *Мемоари*, „Обод” – Цетиње и „Побједа” – Подгорица.

Srdan VUKADINOVIC

MONTENEGRO ECONOMIC AND POLITICAL STRUCTURE OF SOCIETY FOR
PERIOD OF NIKOLA I PETROVIC

Summary

Economic and political under structure of society are segments of sociable structure, which extended through several dimensions stratification of society. Their own quantitative-qualitative characteristics influence on material position and sociable power like the important dimension hierarchy of individuals and groups. Participation at economical, in other words political under structure have reflecting at the level sociable reputation which individuals enjoyed. Stratification of Montenegro society in period from 1860-1914, in regard 1918 observed through economical and political under structure determined beginning of economical development and politicizing of society. Both this phenomenon's are starting in Montenegro considerable late than the other country's closest surroundings. The reason is that Montenegro till beginning of XX century has kept the old tribal organizations with unique of patriarchal way of life. Eternal struggle for freedom and independence of Montenegro have influence that is in external segments have not constitute sociable mind which will have been connected by brotherhood-tribal relations. Montenegro have demonstrated, at one side, like unique entirety in regard to external enemy's, and from the other side internal brotherhood-tribal relations divided have been obstacle of creating of the central state organization. For the time ruling of the Nikola I Petrovic economical under structure of Montenegro society have increased in relation on previous at rushing of the agriculture, opening of the industrial sections, construction basic roads, developments of the trade and rows of the others economic activities. Political structure of society characterizes creating first political party's (nation party and „Real nation party“) and 1905 when the constitution has passed Montenegro get into line of modern European country's.

Hierarchy position of sociable groups in Montenegro for the time of Nikola I are: tribal layer, trade and industry class, intelligentsia, the petite bourgeoisie, „old“ tribal-trade layer and working class which are at beginning and which appearing with forming of worker union, like the first worker organization.